

**NUTQI TO'LIQ RIVOJLANMAGAN BOLALARNING PSIXOLOGIK-
PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI****Isaeva Mushtariy Alisher qizi***Alfraganus unversiteti Defektologiya yo'nalishi talabasi***Karimova Z.***Alfraganus universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi*

Nutqni rivojlantirishda og'ishlar bo'lgan bolalarda nutqning leksik va grammatik tuzilishini shakllantirishga tuzatish usullarida alohida ahamiyat beriladi. Shunday qilib, bir qator mualliflar leksik va grammatik tuzilmalarning shakllanishida ma'lum bir ketma-ketlikni ko'rsatadilar.¹²²

“Umumiy nutqi rivojlanmagan bolalarni maxsus bolalar bog'chasida maktabga tayyorlash”¹²³ nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarni korreksiyalovchi ta'lim va tarbiyalash tizimi yoritilgan. U nutqning leksik va grammatik tuzilishini ma'lum bir ketma-ketlikda rivojlanishini ta'minlaydi. Ushbu qo'llanmada oddiy leksik va grammatik tuzilmalarni yasash, predloglar haqidagi bilimlarni kengaytirish bo'yicha ishlar ko'rsatilgan, bolalarni sodda va murakkab gaplar tuzishga o'rgatish yo'llari yoritilgan. Qo'llanma izchil nutq bo'yicha tuzatish ishlarini taqdim etadi, shuningdek, darsda ishlatilishi mumkin bo'lgan nutq materialini o'z ichiga oladi.¹²⁴

Professor T.B. Filicheva va T.V. Tumanova leksik va grammatik tuzilmani, uning grammatik tuzilmalarini otlarning sifatlar, sonlar va fe'llar bilan muvofiqlashtirishni o'zlashtirishga asoslangan bosqichli tizimning muhimligini ko'rsatadi. Qo'llanmada nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarda leksik va grammatik tuzilmani shakllantirish bo'yicha eslatmalar mavjud. "Umumiy nutq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda lug'at va grammatik tuzilmani shakllantirish"¹²⁵ ishida R.I. Lalaeva va N.V. Serebryakova bolaning so'z boyligini rivojlantirish asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda lug'at va grammatik tuzilmani shakllantirish bo'yicha nutq terapiyasi ishini tasvirlaydilar. Shuningdek, leksik va grammatik tuzilmalarni shakllantirish, ularni maxsus tanlangan mashqlar yordamida mustahkamlash usullari taqdim etilgan.

"Bolalar bog'chasida nutq terapiyasi" da logoped o'qituvchisi L.N. Smirnova¹²⁶ ko'p funktsiyali xarakterga ega bo'lgan materialni taqdim etgan. Murakkablikni oshirish tartibida tanlangan o'yinlar va mashqlar nutqning barcha tarkibiy qismlarini, shu jumladan leksik va grammatik tuzilmalarni rivojlantirishga qaratilgan.

¹²² Аюпова.М.УУ “Коррекссион ишлар методикаси” Ма’руза матни. Т-2001

¹²³ Ткаченко Т.А. «В первый класс - без дефектов речи» - СПб.: «НЕВА», 2008. 26-бет

¹²⁴ Нищева Н.В. Система коррекционной работы в логопедической группе для детей с общим недоразвитием речи. – СПб., 2001. 31-бет

¹²⁵ Нищева Н.В. Система коррекционной работы в логопедической группе для детей с общим недоразвитием речи. – СПб., 2001. 34-бет.

¹²⁶ Назарова Е.В. Формирование лексико-грамматической организации речевого высказывания у детей дошкольного возраста с недоразвитием речи. – М., 2000. 45-бет.

Umumiy nutqi rivojlanmagan bolalarni korreksion ta'lim va tarbiyalash tizimi "Maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy nutqning kam rivojlanganligini bartaraf etish"¹²⁷ qo'llanmasida yoritilgan. Unda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining leksik va grammatik tuzilishi rivojlanmaganligining asosiy ko'rinishlari batafsil tavsiflangan. Nutqning tovush tomonini shakllantirishning asosiy usullari, so'z boyligi, grammatik tuzilishi, izchil nutqi bayon etilgan. L.F. Spirova ishida "Bolalarda nutq buzilishlarini aniqlash usullari"¹²⁸ maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini tekshirish metodikasini ko'rsatadi.

Umumiy nutqning rivojlanmaganligi mustaqil buzilishdir, lekin u nutq patologiyasining eng murakkab shakllarida kuzatilishi mumkin: alaliya, afaziya, rinolaliya, dizartriya - grammatik tuzilishdagi lug'atning etishmasligi va fonetik-fonemik rivojlanishdagi bo'shliqlar mavjud bo'lgan hollarda. bir vaqtning o'zida oshkor qilingan. Nutqning rivojlanmaganligi boshqacha kelib chiqishi va shunga mos ravishda g'ayritabiiy ko'rinishlarning boshqa tuzilishiga ega.

Umumiy nutqning rivojlanmaganligi etiologiyasida biologik va ijtimoiy tabiatning turli omillari ajralib turadi. Biologik omillarga quyidagilar kiradi: homiladorlik paytida onaning infeksiyasi yoki intoksikatsiyasi, ona va homila omili yoki guruhga mansubligi bo'yicha mos kelmasligi, tug'ilish davrining patologiyasi, markaziy asab tizimining tug'ruqdan keyingi kasalliklari va birinchi yillarda miya travmasi. bolaning hayoti haqida. Shu bilan birga, nutqning umumiy rivojlanmaganligi tarbiya va o'qitishning noqulay sharoitlaridan kelib chiqishi mumkin, u nutq rivojlanishining sezgir davrlarida aqliy mahrumlik bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ko'p hollarda nutqning umumiy rivojlanmaganligi turli omillarning murakkab ta'sirining natijasidir, masalan, irsiy moyillik, markaziy asab tizimining organik etishmovchiligi va noqulay ijtimoiy muhit sabab bo'ladi.

Eng qiyin va doimiy variant - bu organik miya shikastlanishi natijasida yuzaga kelgan nutqning umumiy rivojlanmaganligi.¹²⁹

Ko'pincha nutqning umumiy rivojlanmaganligining sababi akustik-gnostik jarayonlarning zaifligi hisoblanadi. Bunday hollarda jismoniy eshitish saqlanib qolgan holda nutq tovushlarini idrok etish qobiliyati pasayadi.

Umumiy nutqning rivojlanmaganligi ko'pincha organik shikastlanishlar yoki markaziy asab tizimining ayrim qismlarining rivojlanmaganligi, shuningdek, artikulyar apparatlarning tuzilishi va funktsiyasidagi og'ishlar bilan bog'liq bo'lgan nutq va vosita buzilishlari natijasida yuzaga keladi. Nutq motor apparati shikastlanishining bevosita

¹²⁷ Maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy nutqning kam rivojlanganligini bartaraf etish. T.B. Filicheva, G.V. Chirkina. SPB. "Lepetok" 45-bet.

¹²⁸ Назарова Е.В. Формирование лексико-грамматической организации речевого высказывания у детей дошкольного возраста с недоразвитием речи. – М., 2000. 67-bet.

¹²⁹ Бадалян Л.О. Детская невропатология. М., Владос. 2003. 45-bet.

natijasi nutq tovushlarini artikulyatsiya qilishda qiyinchilikga olib keladi. Bolalarda turli darajada ifodalangan talaffuz kamchiliklari paydo bo'ladi.

Eshitish va nutq-motor (kinestetik) analizatorlarning o'zaro ta'sirining buzilishi so'zning tovush tarkibini yetarli darajada o'zlashtirmaslikka olib keladi va bu lug'atning to'planishiga, nutqning grammatik tuzilishining shakllanishiga, yozish va o'qishni o'zlashtirishga to'sqinlik qiladi. Vizual idrokning og'ishlari nutqning umumiy rivojlanishining dastlabki sababi bo'lgan bolalar kamroq tarqalgan.

Shunday qilib, umumiy nutqning kam rivojlanganligi - bu biologik va ijtimoiy omillar ta'sirida yuzaga keladigan barcha nutq tuzilmalarining tizimli buzilishi hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda nutq terapiyasida umumiy nutqning rivojlanmaganligining ikkita tasnifi mavjud: klinik-pedagogik va psixologik-pedagogik, ular nutq buzilishini turli jihatlarida ko'rib chiqadi.

E.M. Mastyukova tomonidan ishlab chiqilgan klinik va pedagogik tasnif. tibbiy ma'lumotlarga qaratilgan va o'zining klinik tarkibi bo'yicha turli bolalarni birlashtiradi, ular orasida uchta asosiy guruhni ajratish mumkin:¹³⁰

- markaziy asab tizimiga zarar etkazishning aniq ifodalangan belgilari bo'lmaganda, nutqning umumiy rivojlanmaganligining murakkab bo'lmagan versiyasi. Bolalarda nutqning barcha tarkibiy qismlarining rivojlanmaganligi "kichik nevrologik disfunktsiyalar" bilan birga keladi;

- nutq nuqsonining o'zi bir qator nevrologik va psixopatologik sindromlar (yuqori kranial bosim sindromi, harakat buzilishi sindromi) bilan birlashganda nutqning umumiy rivojlanmaganligining murakkab versiyasi;

- miya yarim korteksining nutq sohalariga organik shikastlanish tufayli nutqning qo'pol va doimiy rivojlanmaganligi. Qoidaga ko'ra, bu guruh motorli alaliyali bolalardan iborat.¹³¹

Boshqa yondashuvni R.E. Levina va Defektologiya institutining nutq terapiyasi bo'limi xodimlari psixologik-pedagogik tasnifni ishlab chiqqan. Ushbu tasnif lingvistik va psixologik mezonlarga asoslanadi, bu esa uni tuzatish va tarbiya ishlarida keng qo'llash imkonini beradi.¹³²

Nutqi to'liq rivojlanmaganbolalarni batafsil o'rganish shuni ko'rsatadiki, ulardagi nutqning kam rivojlanganligi turli darajada ifodalanishi mumkin. Shunday qilib, nutq rivojlanishining to'rtta darajasi mavjud:

I daraja - umumiy nutqning to'liq yo'qligi - bular "so'zsiz bolalar" deb ataladi. Mustaqil muloqotda ular bir qator noverbal vositalardan foydalanadilar: imo-

¹³⁰ Жукова Н. С., Мастюкова Е. М., Филичева Т. Б. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников.-Екатеренбург: Изд-во АРД ЛТД, 2006. 30 bet

¹³¹ Axmedova Z.M, Ayupova M.YU, Nurkeldiyeva D.A. «Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar», Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007. 45-bet.

¹³² Ayupova M.Yu. Logopediya. - T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2007. 66-bet.

ishoralar, yuz ifodalari, intonatsiya. Nutqning tovush tomoni beqaror fonetik dizayn bilan tavsiflanadi. Fonemik rivojlanish boshlang'ich bosqichida. Bolalarda nutqning ta'sirchan tomonini shakllantirishda sezilarli darajada etishmovchilik mavjud; Nutqni rivojlantirishning II darajasi "umumiy nutqning boshlanishi" deb ta'riflanadi. Bolalarning nutq qobiliyatlari sezilarli darajada oshadi, muloqot nafaqat imo-ishoralar yordamida, balki so'zlarning g'ong'irlashi bilan, balki fonetik va grammatik jihatdan juda buzilgan bo'lsa ham, doimiy ravishda amalga oshiriladi. So'zlarning tovush talaffuzi va bo'g'in tuzilishi qo'pol ravishda buzilgan; Nutqni rivojlantirishning uchinchi darajasi bolalarning kundalik nutqi ko'proq yoki kamroq batafsil bo'lib chiqishi, qo'pol leksik-grammatik va fonetik og'ishlarning yo'qligi, fonetika, lug'at va nutqning rivojlanishida faqat alohida bo'shliqlar mavjudligi bilan tavsiflanadi. grammatik tuzilish. Nutq rivojlanishining darajasi til tizimining tarkibiy qismlarining kichik buzilishida ifodalanadi.

Maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarining asosiy kontingenti umumiy nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalardan iborat bo'lganligi sababli, biz ushbu bolalarning xususiyatlariga batafsil to'xtalib o'tamiz.

Bolalar nutqi rivojlanishining uchinchi darajasi leksik-grammatik va fonetik-fonemik rivojlanmagan elementlar bilan batafsil frazeologik nutqning mavjudligi bilan tavsiflanadi. Bolalar boshqalar bilan erkinroq muloqot qilishlari mumkin, lekin ular o'z nutqlarida tegishli tushuntirishlar beradigan ota-onalarning (pedagoglarning) yordamiga muhtoj bo'lib qoladilar, chunki mustaqil muloqot ular uchun qiyin.

Talaffuzi xilma-xil. Bolalar alohida holatda to'g'ri talaffuz qila oladigan tovushlar mustaqil nutqda yyetarlicha aniq eshitilmaydi. Ko'p sonli fonemalarning talaffuzi va farqlanishi zarar etkazishi mumkin. Nutqda jarangli, xirillagan tovushlar, affrikatlar va sonorlarning farqlanmagan talaffuzi, ayrim tovushlarning artikulyatsiyasi soddaroq bo'lgan boshqa tovushlar bilan almashinishi kuzatiladi. Ba'zi bolalarda y tovushining loyqa talaffuzi, so'z va jumalalarda *b*, *d*, undoshlarining yetarli darajada aytilmasligi, shuningdek, *k-g-h-t-d* tovushlarini almashtirish va aralashtirish mavjud.¹³³

Fonemalarni farqlash jarayoni ham azoblanadi. Nozik akustik-artikulyatsiya belgilari bilan ajralib turadigan tovushlarni farqlashning shakllanmagan jarayonlarida fonemik kam rivojlangan, lekin ba'zida bolalar ko'proq qarama-qarshi tovushlarni ajratmaydilar. Bu qiyinchiliklar bolalarning tovush tahlili va sintezini o'zlashtirishni kechiktiradi. Ovozni tahlil qilishning elementar harakatlarini bajarishda fonemik idrokning rivojlanmaganligi bolalarning berilgan tovushlarni ularga yaqin tovushlar bilan aralashtirishida namoyon bo'ladi. Bu bolalarda tovush tahlilining yanada murakkab shakllari bilan u berilgan tovushlarni boshqalar bilan aralashtirishda namoyon bo'ladi, kamroq o'xshash.

¹³³ Малиюванова Е.Л. Развитие речевых способностей. – М., 2005. 14 бет

Ta'riflangan darajadagi bolalar nutqining diagnostik ko'rsatkichi so'zlarning bo'g'in tuzilishining buzilishi hisoblanadi. 3-4 ta murakkab so'zlarni to'g'ri takrorlash, bolalar ko'pincha mustaqil nutqda ularni buzadi, odatda bo'g'inlar sonini kamaytiradi (bolalar kardan odamni ko'r qilishdi - "bolalar yangi boshlovchini yutib olishadi"). So'zlarning tovush bilan to'ldirilishini uzatishda juda ko'p xatolar kuzatiladi: tovushlar va bo'g'inlarni qayta tashkil etish va almashtirish, so'zdagi undoshlarning birikmasi bilan qisqarish (shkaf - "saf"). Bolalar uchun odatda bo'g'in perseveratsiyalari (xokkeychi - "hachist"), kutish (avtobus - "astbus"), keraksiz tovushlar va bo'g'inlarni qo'shish (limon - "limon"). Bo'g'in tarkibidagi xatolarning tabiati bolaning hissiy (fonemik) yoki vosita (artikulyatsiya) qobiliyatining holatiga bog'liq.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, III darajali bolalarning frazeologik nutqi past yosh normasiga yaqinlashmoqda. Ularning kundalik so'z boyligi miqdoriy jihatdan oddiy nutqi bo'lgan tengdoshlariga qaraganda ancha zaifdir. Bolalar rasmlardan ularning yoshiga mos bo'lgan bir qator so'zlarni nomlay olmaydilar, garchi ular passiv zaxirada bo'lsa ham (qadamlar, sahifalar). Shu bilan birga, passiv lug'atning yetarli darajada rivojlanmaganligi qayd etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Axmedova Z.M, Ayupova M.YU, Nurkeldiyeva D.A. «Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar», Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007. 45-bet.
2. Ayupova M.Yu. Logopediya. - T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2007. 66-bet.
3. Ayupova.M.YU "Korreksion ishlar metodikasi" Ma'ruza matni. T-2001
4. Maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy nutqning kam rivojlanganligini bartaraf etish. T.B. Filicheva, G.V. Chirkina. SPB. "Lepestok" 45-bet.
5. Бадалян Л.О. Детская невропатология. М., Владос. 2003. 45-bet.
6. Жукова Н. С., Мастюкова Е. М., Филичева Т. Б. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников.-Екатеренбург: Изд-во АРД ЛТД, 2006. 30 bet
7. Малиованова Е.Л. Развитие речевых способностей. – М., 2005. 14 bet
8. Назарова Е.В. Формирование лексико-грамматической организации речевого высказывания у детей дошкольного возраста с недоразвитием речи. – М., 2000. 67-bet.
9. Нищева Н.В. Система коррекционной работы в логопедической группе для детей с общим недоразвитием речи. – СПб., 2001. 31-bet
10. Ткаченко Т.А. «В первый класс - без дефектов речи» - СПб.: «НЕВА», 2008. 26-бет